

Питання теоретичні

Михайло Гнатюк

УДК 82.09: 1

ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ ЯК НАУКОВА ДИСЦИПЛІНА: ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.

У статті розглядаються методологічні підходи до створення історії української літератури, які викристалізувалися у другій половині ХІХ ст. Автор аналізує історіографічні концепції української літератури М. Петрова, М. Дашкевича, О. Огоновського. Ідеться про вплив контраверсійного “Нарису історії українсько-руської літератури до 1890 року” І. Франка на дальший розвиток історіографії української літератури (“Начерк історії української літератури” Б. Лепкого, “Історія українського письменства” С. Єфремова).

Ключові слова: історія літератури, методологія літературознавства, історіографія літературознавства, нарис історії літератури.

Mykhaylo Hnatiuk. The history of Ukrainian literature as an academic discipline in the second half of the 19th and at the turn of the 20th century

The paper deals with the methodological approaches to the history of Ukrainian literature which took shape in the second half of the 19th cent. The author analyses M. Petrov's, M. Dashkevych's and O. Ohonovsky's historiographic concepts of Ukrainian literature. At issue is an extraordinary influence of I. Franko's "An Essay on the History of Ukrainian (Ruthenian) Literature until 1890" on the further development of Ukrainian literature's historiography ("An essay on the History of Ukrainian Literature" by B. Lepky, "The History of Ukrainian Writings" by S. Yefremov).

Key words: history of literature, methodology of literary studies, historiography of literary studies, an essay on the history of literature.

Історія літератури як наукова дисципліна має тривалу традицію. Згідно з концепцією І. Франка, історико-літературні студії у своєму розвитку пройшли три основні етапи: бібліографічний, біографічний та культурно-історичний [див.: 13, 273-282]. Перші історії літератури почалися “бібліографічними реєстрами чисто антикварного характеру – списками книжок, більше менше систематизованими. Такий власне характер мали праці “батька історії літератури” Конрада Геснера в половині ХVІ в. Але вже Френсіс Бекон у своїм трактаті про вагу і розвій наук вважав потрібною “загальну історію літератури” як науку, необхідну для доповнення “історії церковної і цивільної”, котра б оживила з мертвих зміст, стиль, метод, літературний геній свого часу” [2, 45]. Якщо основним завданням бібліографічного етапу було перерахувати якнайбільше книжок, дати якнайбільше заголовків, то в біографічному методі основна увага приділялася постаті автора, а його художні твори мали другорядне значення. Тому історія літератури представниками біографічного літературознавства уявлялася як пасмо гір, де видно тільки верхи. Навпаки, представники культурно-історичної школи змінили сам погляд на те, чим є література: “Це вже не мертвий збір книжок, не Парнас авторів, це щось далеко більше, це суперечність явищ і витворів духовного життя даного народу. Духовне життя народу в усіх його верствах – ось та широка основа, на якій будується ця нова концепція історії літератури. Все, що тільки впливає на

зміну у формі або змісті цього духовного життя, має бути предметом пильної уваги з боку історика літератури, якщо він хоче зрозуміти літературні явища даної епохи” [13, 277-278].

Сьогодні важко сказати, з якого часу слід починати історіографію українського літературознавства. Якщо С. Єфремов уважав, що – від “Ізборника” Святослава (XI ст.), то за словами М. Грушевського, її слід починати від праці Єпифанія Славинецького “Оглавление книгъ, кто ихъ сложил”. Однак очевидно, що найсуттєвіші досягнення історико-літературних студій пов’язані з XIX ст., коли історія літератури вирізнялася як окрема наукова дисципліна серед інших літературознавчих досліджень.

У XIX ст. перші вивчення окремих проблем історії української літератури на наддніпрянській Україні знаходимо у працях М. Максимовича та О. Бодяньського. У Галичині першою історико-літературною працею слід вважати бібліографічний додаток до праці перемишльського крилошанина А. Могильницького “Відомість о руськім язицѣ” (1827 р.). Певний етап у розвитку історіографії українського літературознавства становлять праця М. Костомарова “Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке”, що друкувалася на сторінках альманаху “Молодик” (1843-1844рр.), а також панегірична праця І. Прижова “Малороссия в истории ее литературы с XI по XVIII в.”.

Своєрідні підходи до історії літератури зустрічаємо в дослідженнях її окремих питань у працях П. Свенціцького “Вік XIX у діях літератури української” (Львів, 1871), М. Драгоманова “Література російська, великоруська, українська і галицька” (1874), О. Кониського “Історія русько-українського письменства XIX віку” (1881). Однак історію літератури як окрему галузь літературознавства започаткувала культурно-історична школа. Засновник цієї школи І. Тен у “Вступі до історії англійської літератури” говорить про три причини, які зумовлюють розвиток мистецтва – расу, середовище й момент, надаючи їм при цьому різного значення. Започаткована культурно-історичною школою та галузь літературознавства, яку ми називаємо “історія літератури”, показувала духовне життя певного народу впродовж певного історичного розвитку. Уперше серйозний підхід до історії літератури як наукової дисципліни зустрічаємо у праці О. Пипіна та В. Спасовича “История славянских литератур” (1879), у якій автором розділу про українську літературу був О. Пипін. Така методологічна засада, започаткована культурно-історичною школою, стала вирішальною для всіх історій літератури, які з’явилися в різних народів (“Історія англійської літератури” І. Тена, “Історія німецької літератури” В. Шерера, “Історія російської літератури і етнографії” О. Пипіна, “Історія польської літератури” В. Хмельовського та ін.).

Вплив культурно-історичних підходів до історії літератури притаманний працям, започаткованим професором Київської духовної академії М. Петровим “Очерки из истории украинской литературы XVIII века” й особливо “Очерки истории украинской литературы XIX столетия” (1884). Ще С. Єфремов у вступі до “Історії українського письменства” звернув увагу на те, що М. Петров, пов’язуючи досягнення української літератури XIX ст. з попередніми епохами, намагається показати особливості духовного життя українського народу в різні історичні періоди. Водночас, уважаючи українську літературу XIX ст. дзеркалом національного життя українського народу, М. Петров пише, що новітню українську літературу слід розглядати в її подвійних взаєминах, зокрема з російською та польською літературами. Ці взаємозв’язки, на думку дослідника, були позитивними й негативними, проте переважно вплив на українську мала російська література. На жаль, М. Петров не зауважив того, що іноді в росіян ставлення до української літератури було ворожим, хоча

кращі російські інтелектуали були толерантні щодо неї. І. Франко в цьому зв'язку писав: “Вивчення генези розвитку цієї літератури (української – М.Г.) якнайвиразніше доводить, що вона не була витвором штучним, а природним виявом історичного розвитку малоруського племені, яке в ній висловило свої потуги і свою національну свідомість; не була вона також копією великоруської літератури, як це помітно і з пересмикуванням фактів намагався довести п(ан) Петров” [15, 221].

Отже, дослідницький метод М. Петрова був залежним від відомої концепції “літератури для домашнього вжитку”. Українська література, переважно простонародна, уважав дослідник, має право на існування, бо задовольняє нескладні потреби духовного життя простої людини. Однак література повинна знайомити з цим життям і українську інтелігенцію. Замкнена у вузькі рамки простонародності, українська література не може конкурувати з іншими, передусім слов'янськими, літературами. виправдовуючи прагнення українських патріотів збагатити свою літературу перекладами, М. Петров ішов не від аналітичної дії, коли матеріал готує висновок ученого, а навпаки: маючи наперед заготовлену тезу, дослідник прагнув підпорядкувати висновкові аналізований матеріал. “Таким чином, у новітній українській літературі можна помітити два істотних елементи чи два напрями: один з них іде у глибину народного світогляду і свідомості й шукає в ньому коріння, що його годувало; другий іде вшир, прямує до того, щоб розширити таку сферу народного світогляду і збагатити його запозиченнями з інших літератур та їх наслідуванням. Але один і другий напрямок не регулюють один одного, вони розходяться у протилежні сторони й іноді доходять до крайнощів. Перший не має широкої діяльності, а другий – потрібної життєздатності” [10, 372-373]. Отже, підхід М. Петрова до історії літератури слід уважати певною мірою еkleктичним.

М. Петров був одним із перших учених-росіян, який характеризував українську літературу як естетичне явище, що мало індивідуальне внутрішнє коріння для свого розвитку. Нарис М. Петрова став предметом пильної уваги видатного українського вченого, професора Київського університету М. Дашкевича. У кристалізації майбутнього “корпусу” історії української літератури особливе місце належить широковідомій рецензії М. Дашкевича на згадані нариси М. Петрова. Праця М. Дашкевича “Отзвѣ о сочинении г. Петрова “Очерки истории украинской литературы XIX столетия” (отчет о 29-м присуждении наград графа Уварова. СПб. 1888)” не тільки виявила величезну ерудицію автора, спеціальне заглиблення у джерела, а й накреслила подальший план історико-літературних досліджень в Україні. М. Дашкевич наголосив на науковій новизні “Очерков из истории украинской литературы XIX века” М. Петрова, однак не оминув і вад цієї розвідки, зокрема того, що автор не завжди трактував літературу як живий витвір народного духу.

Як слушно зауважує Г. Александрова, “наголос на позалітературних чинниках часто відволікав увагу від перевірки суто естетичних спроможностей письменства. У другій половині XIX ст. разом зі зростанням національного усвідомлення української літератури змінюється й ситуація в російській критиці та філологічній науці: якщо в першій половині XIX ст. столичні журнали активно реагують на всі події в українській літературі (згадаймо бодай відгуки на Шевченків “Кобзар”, “Народні оповідання” Марка Вовчка та ін.), то в другій половині століття вони майже не зважають на сусіднє письменство й розцінюють його лише як провінційний додаток до літератури імперської” [1, 84].

Історія літератури для М. Дашкевича була наслідком діяльності й геніальних письменників, і пересічних поетів різних поколінь. Із цього погляду українська література показова. Щоправда, М. Дашкевич уважав її частиною культури

“російського племені”, що відійшло від нього. Проте найдалше відійшла від цієї культури галицько-руська література. “Досить небагато із численних творів є цінними, та все-таки серед багатьох з них знаходимо безсумнівні таланти, а інші є цікавими, оскільки в них виражає себе значна гілка російського племені (?! – *М.Г.*). Цим не вичерпується значення української літератури. Великою мірою під її впливом розвинулася в цьому столітті народна література, відмежована від іншого російського світу, яка все ще відстоює свою народність, – галицька гілка російського племені, і сьогоднішня українська література наче доповнюється галицько-руською” [3, 50].

І. Франко зауважив вплив згаданої рецензії М. Дашкевича на подальший розвиток історіографії українського літературознавства. З цієї рецензії постала, на його думку, будівля історії української літератури. Водночас із методологічного боку рецензія довела необхідність рівнозначного трактування трьох літератур (української, російської, польської).

У відгуку на працю М. Дашкевича “Очерки истории украинской литературы XIX столетия, составленной профессором Н. Дашкевичем” (1889) І. Франко звернув увагу на те, що при розмові “про взаємини двох “руських народностей”, для оцінки цих стосунків необхідне вивчення не лише того, що українці навчилися від великоросів, а й також *vice versa*, чого великороси навчилися і взяли від українців. Для всестороннього висвітлення проблеми становища української літератури слід було також дослідити її стосунки до польської літератури, а також публіцистичні суперечки довкола цього стосунку в польській літературі. Проф. Дашкевич у своїй праці неодноразово відзначає вплив польської літератури на розвиток української. Тим більше шкода, що він не опрацював цієї теми систематично. Можливо, що таке опрацювання подекуди навіть змінило б його загальні висновки” [15, 221].

Сам М. Петров на початку ХХ ст., як слушно зауважує Г. Александрова, “підозрював, що київські українофіли скористалися цим випадком (рецензією М. Дашкевича. – *М.Г.*) для того, щоб вичерпно дослідити питання про українське письменство, а цього вони не могли зробити самостійно без зовнішнього сприяння” [1, 84]. М. Петров уважав професора Дашкевича українським літературним “самостійником”, який не допускав жодних зовнішніх впливів “загальноруського” (?) письменства на українське й тому виставив проти нього низку закидів.

Наступним етапом у розвитку історіографії українського літературознавства стала чотири томна (у шести книгах) праця професора Львівського університету Омеляна Огоновського “Історія літератури руської” (1889-1894). На відміну від своїх попередників, О. Огоновський розглядав історію української літератури як історію самодостатньої словесності, яка за свій основний рушій має внутрішні причини саморозвитку. Такий підхід ученого викликав полемічне заперечення видатного російського літературознавця О. Пипіна, який не сприймав концепції самостійного розвитку української літератури.

Історія літератури О. Огоновського була не зібранням якихось окремих розвідок з давньої літератури (як це було в його попередника на кафедрі Я. Головацького, котрий у своїх лекціях завжди обіцяв перейти до розгляду нової літератури, але так ніколи й не перейшов), це не були окремі нариси про українську літературу ХІХ ст., що було властиво “Очеркам из истории украинской литературы XIX века” М. Петрова. Праця О. Огоновського стала систематичним викладом української літератури від початків письменства аж до ХІХ ст.

О. Огоновський як філолог перебував під впливом німецької формальної естетики кінця ХVІІ – початку ХІХ ст. Це не могло не позначитися на всій

його літературознавчій спадщині. Скажімо, суто формальні ознаки стали визначальними при укладанні чотиритомного видання творів Т. Шевченка, що викликало нищівну критику М. Драгоманова. Ці принципи і стали основними при написанні історії української літератури, коли, скажімо, проза й поезія І. Франка розглядалися в різних томах цієї історії літератури.

Можемо стверджувати, що прогресивні ідеї, висловлені М. Дашкевичем, не стали ні предметом надбання, ні предметом полеміки в “Історії літератури руської” О. Огоновського. А брак естетичного чуття, який зауважували дослідники історико-літературної спадщини вченого, зумовив певний еkleктизм його літературознавчої концепції.

Варто згадати, що в літературознавстві усталилася думка, передусім І. Франка, про біобібліографічний характер історії літератури О. Огоновського. Такого ж погляду дотримувався і С. Єфремов. Ствердимо, що в методологічному плані О. Огоновський шукав свій метод. Цей метод мав суто формальний характер. Особливості цього методу відзначив І. Франко, який уважав, що за принципами формальної естетики О. Огоновський, часто ігноруючи художні особливості аналізованого твору, на основі якоїсь однієї його прикмети намагався “вкласти твір до шухлядки”, тобто пізніше визначати його місце в історико-літературному процесі. Історія літератури О. Огоновського зумовила схоластичне викладання літератури в галицьких гімназіях, яке критикував І. Франко у праці “Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах”.

Не можна оминати й малознані сьогодні праці з історії українського письменства, над якими працювали галицькі педагоги (праці О. Барвінського, М. Лепкого, Й. Застирця). Ці підручники з історії літератури, як і хрестоматії, призначалися для викладання української літератури в галицьких гімназіях. Саме із середини 1870-х рр. історію руської (української) літератури як окрему дисципліну почали викладати в гімназіях Галичини.

1870 року було опубліковано першу, а 1871 другу частину “Руской читанки”, укладачем яких був О. Барвінський. 1892 року вийшла перша частина підручника “Руска читанка висших клас шкіл середніх”. Як і підручник О. Барвінського “Огляд історії українсько-руської літератури до кінця XVIII століття” (1901), так і його компілятивна праця “Історія української літератури” (1920-1921) позначені методом біобібліографічного описового характеру. Незважаючи на це, підручникові історії літератури О. Барвінського, як і праці О. Огоновського, справили значний вплив на історіографію української літератури наступних десятиліть.

Російський літературознавець О. Пипін надрукував на сторінках “Вестника Европы” (1890) рецензію на “Історію літератури руської” О. Огоновського, в якій намагався заперечити основні позиції автора. Сам О. Огоновський, відстоюючи концепцію української як окремої слов'янської літератури, що бере початок від епохи Київської Русі, стверджував, що ця література є духовним надбанням українського народу, який живе на своїх етнічних землях у межах двох імперій (Російської та Австро-Угорської). Для О. Пипіна, однак, визначальною була ідея двох літератур українського народу – української й галицької. Передумови цієї концепції знаходимо ще у праці М. Драгоманова “Література російська, великоруська, українська і галицька” (1873). Задекларована раніше О. Пипінін у праці “Очерк истории славянских литератур” (1879) ідея слов'янського відродження веде автора до того, що кожен слов'янський народ, зокрема українці, має право на свою літературу та культуру. Водночас українська література, на його думку, має стати частиною загальноруської (“русской”) літератури.

Отже, навіть такий демократично налаштований учений, яким, безсумнівно, був О. Пипін, не сприймав концепції окремої національної літератури, яку обстоював

О. Огоновський. Російський учений уважав, що саме джерело галицького українофільства – російське українофільство – слабе й ненадійне. Наддніпрянське українофільство відбивало тенденцію загальноєвропейського інтересу до вивчення народного побуту, мови, фольклору, налагодження народної освіти. А до того “малоросійські елементи настільки зрослися із загальноєвропейською течією життя, настільки оточені самими реальними впливами побуту адміністративного, економічного, впливами освіти і т.д., що за всім цим лишається місце для чисто літературних прагнень місцевої народності” [11, 249].

О. Пипін у своїх висновках приходять до суто великодержавних, шовіністичних тверджень. Працю О. Огоновського він вважає “не лише історичною помилкою, а й помилкою в розумінні народно-суспільних понять. Вона створює історичний фантом, хоче приховати історичні відносини південно-руського племені, від’єднуючи його від того цілого, з котрим воно пов’язане тими чи тими нитками” [11, 273].

Проти нігілістичних щодо української літератури концепцій О. Пипіна виступили сам О. Огоновський [див.: 9] та відомий бібліограф М. Комаров [див.: 12]. Найґрунтовнішим аргументом проти методологічних позицій О. Пипіна в його статті “Особая история русской литературы” була розвідка І. Нечуй-Левицького (псевдонім І. Баштовий) “Українство на літературних позвах з Московщиною”. За своїм значенням вона далеко виходила за межі полемічної статті і стала зразком позиції національно свідомої інтелігенції стосовно розвитку української літератури кінця ХІХ ст.

Відстоювання прав українського народу в галузі освіти, громадського життя, адміністрації, вільної преси, права організувати всякі наукові й суспільні товариства, які потрібні для інтелектуального життя нації, – ось що стало основним предметом полеміки І. Нечуй-Левицького з О. Пипіним. Оpubлікована на сторінках “Вестника Европы” стаття О. Пипіна “Особая история русской литературы” мала суто публіцистичний, а не науковий характер. І. Нечуй-Левицький низкою логічних доказів продемонстрував, що О. Пипін базується не на наукових висновках М. Костомарова, на статтю якого він посилається, а на шовіністичних твердженнях М. Погодіна щодо давньої історії українців та росіян. “Д[обродій] Огоновський каже, що слово “Русь” московські царі відняли в Київській та Галицькій Русі і перенесли його на Москву, тоді, коли Суздаль, Ростов, Москва до ХV віку не звалася “Руссю”. Д[обродій] Пипін проти сього тезису д. Огоновського виставляє Костомарова, котрий в своїй праці “Две русские народности” ніби то не доходив до таких висновків, що московські царі відняли назвище “Русь” від Південної Русі і загарбали його собі, назвавши так свою московську державу” [8, 160].

І. Нечуй-Левицький звертає увагу читача на те, що О. Пипін “не виставляється зі своїми думками так сміливо, як виставляються зі своїми думками з безсоромною наглістю слов’янофіли. Він часом говорить загально, а часом замовчує, не договориює до кінця, не робить різких висновків, які робили великоруські часописи прямого слов’янофільського, ворожого української літератури, напрямку” [8, 129].

Проблему існування української літератури І. Нечуй-Левицький уважав фактом, оскільки це література європейська, незалежна від російської. Натомість О. Пипін уважав, що українці й адміністративно, і духовно, і культурно приросли до Московщини, і тому їхня література повинна розвиватися в загальноросійському річищі. І. Нечуй-Левицький доводить російському вченому, що українське відродження не потребує ні схвалення, ні осуду, бо справді джерело українства має зв’язок з національним і народницьким рухом у слов’янських країнах, зрештою, і в самій Росії.

У розвідці “Українство на літературних позах з Московщиною” І. Нечуй-Левицький розмовляв з О. Пипіним прямо і твердо, використовуючи гумор, сатиру, іронію, що було притаманне його художнім творам. Говорячи про домішки “дикого фіна” в російській нації, письменник стверджував, що такі домішки є і в інших народів. Але коли б ці народи так лютували через це, як росіяни, то “Італії прийшлося би від напруги тієї амбіції давно луснути. Франція та Англія мусили би дійти до зневіреності в свою велику культуру, а Італія з такої причини через свою звісну гордовитість давно б здуріла, і її прийшлося би посадити в Києві в Кирилівське, в дім для збожеволілих...” [8, 174].

Публіцистично-есеїстична манера полеміки І. Нечуя-Левицького з О. Пипіним не зашкодила його суто науковій підтримці “Історії літератури руської” О. Огоновського. Письменник уважав згадану історію літератури “здобутком широкого вивчення джерел, філологічних вислідів про український язик Міклошича, Максимовича, Потебні, Срезневського, Житецького, історичних праць Костомарова, Антоновича, історично-етнографічних праць Драгоманова та Антоновича, Метлинського, Максимовича, Цертелєва, Куліша, докладних вислідів народної поезії і давніх книжних літературних пам’яток” [8, 157].

На час полеміки навколо історії літератури О. Огоновського І. Франко вже був визнаним представником української літератури як літератури європейської, активним її пропагандистом у світі, проте він не брав участі в полеміці О. Огоновський – О. Пипін. Він у цей час захоплено відгукувався про О. Пипіна як про найавторитетнішого російського літературознавця. Згодом у некролозі, написаному на смерть О. Пипіна (1904), І. Франко наголошував, що російський учений ознайомив широкий світ із першими кроками українського відродження та його основними напрямками, а в “Истории русской этнографии” присвятив цілий третій том дослідом над українською етнографією. Високо оцінював І. Франко діяльність О. Пипіна і як багаторічного редактора поважного часопису “Вестник Европы”, на сторінках якого висвітлювалися найактуальніші події українського духовного життя, зокрема значна увага приділялася російським повістям Т. Шевченка. У цьому некролозі І. Франко визнав помилковість поглядів О. Пипіна в полеміці навколо “Історії літератури руської” О. Огоновського. “Правда, раз із приводу “Історії літератури руської” О. Огоновського він (О. Пипін. – М.Г.) висловив погляд, якого не сподівалися по нім приятелі, а власне, що літературу в повнім значенні того слова може мати тільки народ, що має своє власне державне життя. Це була, певне, помилка покійника, виплід важких років реакції, що кидає тінь навіть на найясніші голови” [14, 42].

Дискусія 1890-1891 рр., що розгорнулася між О. Пипіним, з одного боку, і діячами української національної культури (О. Огоновським, І. Нечуєм-Левицьким, М. Комаровим) – із другого, продемонструвала не тільки національну солідарність, а й уміння українських інтелектуалів відстоювати позиції української національної культури в полеміці навіть зі світилами світової літературознавчої думки, яким був О. Пипін. Адже як літературознавець цей російський учений користувався значним авторитетом і в Росії, і в Європі. Його дослідження в галузі літератури та етнографії охоплювали найважливіші розділи російської історико-літературної науки.

Прихильність О. Пипіна до культурно-історичного методу в науці про літературу ставило його дослідження в один ряд із найвидатнішими представниками європейської гуманітарної науки того часу. Його “История русской литературы и этнографии” (у двох томах) була перекладена німецькою, а потім французькою мовами. Значним був вплив О. Пипіна й на формування літературно-естетичних поглядів І. Франка.

Саме І. Франко наприкінці XIX – на поч. XX століття мав намір заповнити ту лакуну, яка утворилася в українському літературознавстві того часу, – дати свою історію української літератури, яка би враховувала найновіші досягнення історій національних літератур Європи. Водночас І. Франко не сприймав погляду М. Драгоманова, який уважав, що українська література – це тільки література, написана українською мовою. І. Франко стверджував, що до української літератури слід зараховувати далеко ширший матеріал, писаний українцями церковною, польською, латинською й російською мовами. Це слід робити “не з жадної національної амбіції, не для самохвальби, що ось то у нас яке старе та багате письменство, а просто тому, що вважаємо історію літератури образом духового розвою нації, який ніколи не підлягав і не підлягає якійсь одній формулі, та ще й з того сірого наукового мотиву, що така частина, яку обійняв у своїй програмі Драгоманов, власне як частина, відірвана від більшої цілості, не дала би повного творчого малюнка духового життя навіть того самого плебсу, а тим менше тої його частини, що творила пісні та оповідання, вірші та драми та прозові книжки” [16, 431].

Після блискучих оглядів “3 останніх десятиліть XIX віку” та “Южнорусская литература” І. Франко працював над своєю історією української літератури. Праця над цим проектом припала на час хвороби письменника, яка особливо загострилася після 1908 року. Замість історії вийшов лише “Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року”, який, на жаль, не став подальшим кроком у науковій інтерпретації історії української літератури. Бібліографічний принцип, за який І. Франко слушно критикував “Історію літератури руської” О. Огоновського, став у “Нарисі...” визначальним. Автор подав широкий спектр бібліографічних вказівок і нотаток, значною мірою уникаючи при цьому саме аналізу мистецьких особливостей творів. Бібліографічний підхід до аналізу зашкодив повноті масштабного проекту І. Франка “Історія української літератури”, до того ж у “Нарисі...” виявилася низка фактичних помилок, які, зокрема, стосувалися історії літератури XIX ст.

“Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року” вийшов окремою книжкою в “Українській Видавничій Спілці” 1909 р. Проте І. Франко мав бажання опублікувати свій “Нарис...” у “Літературно-науковому вістнику”. Однак М. Грушевський як редактор журналу не вважав за потрібне друкувати цю слабку річ на сторінках “ЛНВ”. Як згадував відомий український бібліограф В. Дорошенко, “промовчати “Нарис...” ніяк не можна було, це був твір Франка, а до того ще й виданий Українською Видавничою Спілкою. Отож, містити навмисне негативну оцінку “Нарису...” Грушевському на думці не могло бути. Навпаки, свідомий усіх хиб цієї безперечно слабої речі, на якій виразно позначилася хвороба її славетного автора, просив він мене щоб я озвався про неї якомога лагідніше. Я так і зробив, але все ж не догодив Франкові, який прилюдно нарікав, що, мовляв, обидва Дорошенки “зрицькали” його “Нарис...”, бо й Дмитро Дорошенко був тоді надрукував свою рецензію на франкову книгу в “Раді” й також лагідно, але без суперлятивів оцінив її” [4, 536].

У “Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 року” І. Франко припустився деяких неточностей, оскільки “по пам'яті” готував матеріал. Сучасні дослідники (І. Михайлин, В. Дудко) слушно наголошують на потребі ґрунтовного сучасного коментаря при перевиданні “Нарису...”, який би враховував сьогоднішню текстологічну роботу. “Як з'ясовано, у багатьох випадках Франко звертався до вторинних бібліографічних джерел, але не завжди коректно використовував їх, що й зумовило появу у “Нарисі...” частини

фактичних помилок. Висвітлені дослідницькі сюжети виразно свідчать про істотну складність тлумачення цієї Франкової студії” [5, 622]. Враховувати ці похибки слід особливо тим, хто готуватиме “Нарис...” до повного зібрання творів ученого. Зауважимо, що методологічні підходи І. Франка до історії літератури мали визначальний вплив на українське літературознавство початку ХХ ст.

Наступний етап у творенні корпусу історії літератури – початок ХХ століття. “Начерк історії української літератури” Б. Лепкого, “Історія українського письменства” С. Єфремова, “Історія української літератури” М. Возняка (1924-1925), “Історія української літератури” М. Грушевського.

Звернімо увагу тільки на деякі з тих підходів до історії української літератури, які виробилися на початок ХХ ст.

Богдан Лепкий у своєму “Начерку історії української літератури” (1909) задекларував намір написати естетичну історію літератури. З цього приводу він зазначав: “Признаюсь, що найбільше промовляло би мені до серця завдання – розслідувати, як почуття естетичне об’являлося в нас в творах словесних (говорених і писаних), як розвивалося у них те чуття, та як росла уява, – значиться, безумовним постулятом літератури покласти красу, до котрої рветься дух людський, а котрої докази дав наш народ в своїх прекрасних піснях” [7, 21-22]. Отже, історію літератури Б. Лепкий декларував як історію естетичних впливів на читача.

Натомість інше розуміння історії літератури в Сергія Єфремова, який, відповідаючи авторові “Начерку...”, пише, що у книжці Б. Лепкого “промайнула тінь колишнього фетиша – краси, як безумовного постулята літератури”. І хоча, задекларувавши естетичний принцип у книжці, Б. Лепкий так його й не втілював, зрештою, і не міг утілити, С. Єфремов у цьому зв’язку все ж заявляє: “Принципом краси не можна охопити ні всіх потреб людського духа, які має задовільнити і задовільняє письменство, ні навіть спеціальної сфери людської творчості. Естетичні емоції – то тільки частка, і дуже невелика частка того духовного надбання, що дає нам кожне письменство: поза естетичною втіхою лишається ще величезна гама інших переживань од творів мистецтва” [6, 20-21].

С. Єфремов, як і І. Франко, відводив важливу роль в історії літератури дослідженню ідей, “як вони виявилися в літературній творчості”. Дослідник висував своєрідну образну тріаду, найважливішу для історії української літератури: 1) ідея індивідуальної волі (“елемент свободи для людини, невпинна визвольна течія – це перша ідея”); 2) національна ідея, яка, на думку вченого, “тягнеться другою червоною ниткою через усю історію нашого письменства...”; 3) ідея української мови – третя ідея (“...течія народности в змісті і формі, насамперед у народній мові, – третя риса, що визначається виразно в історії нашого письменства”) [6, 13-14].

На “Історію українського письменства” С. Єфремова значно вплинули навички її автора як літературного критика, котрий підходив до аналізу літературного твору із соціологічних позицій, не ігноруючи при цьому художньої специфіки літературних творів. М. Зеров уважав, що соціологічний принцип аналізу, якого дотримувався С. Єфремов, мав право на існування в літературознавстві початку ХХ ст. Автор до того ж ніяк не ігнорував художньої специфіки твору, його формальних ознак як явища мистецтва. Позиція С. Єфремова як історика української літератури полягала в тому, що літературознавчі дослідження, зокрема історико-літературні, без соціологічних спостережень, без зв’язку

із суспільно-економічними характеристиками ризикують залишитися мертвосхоластичними; водночас формальний (морфологічний) метод дає в руки дослідникові точні дані, які унеможливають суб'єктивізм при оцінці літературного твору.

Можемо стверджувати, що в концепції історії “національної літератури” С. Єфремов продовжив традиції І. Франка, який уважав, що кожне національне мистецтво, живлячись іншонаціональними елементами, переробляє їх для потреб корінної нації. Ці ідеї продовжив С. Єфремов: “Письменство кожного народу має величезну вагу як вираз творчої сили нації з одного боку, та міжнародного єднання і впливів, з другого. Кожне національне письменство, годуючись помітними і непомітними впливами од інших письменств, все таки органічно переробляє і перетворює їх і виявляє тим натуру даної нації, її ідеали і змагання, її інтереси й потреби” [6, 13-14]. “Історію українського письменства” С. Єфремов постійно доповнював. На початку ХХ ст. праця витримала 4 видання (1912, 1918, 1919, 1924), ставши “канonom” історії літератури.

Отже, історіографія української літератури, започаткована в середині ХІХ ст. (праці О. Пипіна, М. Петрова, М. Дашкевича, О. Огоновського), у перші роки ХХ ст. набула завдяки працям Б. Лепкого, І. Франка, С. Єфремова цілком наукового характеру. “Історія українського письменства” С. Єфремова стала “канonom” історії літератури, який мав значний вплив на історії українського письменства початку ХХ ст. (праці М. Возняка, М. Грушевського). Зрештою, методологічний досвід істориків української літератури початку ХХ ст. має значення для авторського колективу, який працює над новою академічною історією української літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Александрова Г.* Перша історія нової української літератури: компаративні орієнтири // *Слово і Час.* – 2009. – №2.
2. *Грушевський М.* Історія української літератури: У 6 т., 9 кн. – К., 1993. – Т. 1.
3. *Дашкевич Н.* Отзыв о сочинении г. Петрова “Очерки истории украинской литературы XIX столетия”. Отчет о двадцать девятом присуждении наград графа Уварова. – СПб., 1888.
4. *Дорошенко В.* Літературно-науковий вістник: Покажчик змісту. –К.; Нью-Йорк, 2000. – Т. 1-109 (1898-1932).
5. *Дудко В.* Фактичні помилки у Франковому “Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.”: проблеми коментування // *Записки Наукового товариства імені Шевченка, праці філологічної секції.* – Т. 257.
6. *Єфремов С.* Історія українського письменства: У 2 т. – К.; Ляйпціг, 1924. – Т. 1.
7. *Лепкий Б.* Начерк історії української літератури. – Коломия, 1909. – Кн. 1.
8. *Нечуй-Левицький І.* Українство на літературних позах з Московщиною. – Львів, 1998.
9. *Огоновський О.* Моєму критикови. Відповідь О. Пипінови на його статтю “Особая история русской литературы” // *Діло.* – 1894. – №4.
10. *Петров Н.* Очерки из истории украинской литературы XIX столетия. – К., 1884.
11. *Пытин А.* Особая история русской литературы // *Вестник Европы.* – 1890. – Т. 5. – Кн. 9.
12. *Уманець (Комафів М.).* Особая история русской литературы // *Зоря.* – 1890. – №21.
13. *Франко І.* Етнологія та історія літератури // *Збір. тв.: У 50 т.* – К., 1981. – Т. 29.
14. *Франко І.* Олександр Пипін (некролог) // *Збір. тв.: У 50 т.* – К., 1982. – Т. 36.
15. *Франко І.* Отзыв о сочинении г. Петрова “Очерки истории украинской литературы XIX столетия” // *Додаткові томи до: Франко І. Збір. тв.: У 50 т.* – К., 1982. – Т. 33.
16. *Франко І.* Суспільно-політичні погляди Драгоманова // *Збір. тв.: У 50 т.* – К., 1986. – Т. 45.

Отримано 2.03.2010 р.

М.Львів

